

education

Department:
Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

**NATIONAL
SENIOR CERTIFICATE**

MOPHATO 12

SETSWANA PUO YA GAE (HL)

PAMPIRI YA NTLHA (P1)

NGWANATSELE 2008

MADUO: 70

NAKO: 2 diura

Pampiri e, e na le ditsebe di le 9.

DITAELO

1. Araba dipotso TSOTLHE.
2. Karolo nngwe le nngwe e simololwe mo tsebeng e ntšhwa, mme kwa bokhutlong jwa karolo moithuti a thalele.
3. Tlogela mola mo magareng a dikarabo tsa gago.
4. Kwala sentle ka mokwalo o o buisegang.
5. Tlhokomela mopeleto le popego ya dipolelo.

KAROLO YA A: TEKATLHALOGANYO**POTSO 1**

1.1 Buisa temana e e latelang, mme morago o arabe dipotso.

'Morwarra, fa o le motho, mme o lela, o tshwanetse go batla seikgomotso; fa o sa dire jalo, o ya go lelela ruri, ikgomotse ka go re le fa a go lomeletsa thuto, dilo tsotlhe ke tsa gago o a itisetse. Dikgomo di disiwa ke ngwana wa gaabo tsona. E rile fa ke dira mophato wa borataro, ra rutiwa gore, mothapiwa fa a bona phiri e tla, o a tshaba, mme mong wa dinku ena, o a e tlihabantsha.

Tia moko nnaka o dise. Tlosa pelo ya gago mo go se se go ganneng. Ga ke batle go go bona o nna dikgopo, e le gore ga o na kagiso mo moweng. Ineele fela go fele.'

'Ke a go utlwa Dithupe. O ngwana wa Kweneng, o golela mo Kweneng. O itse borre ba bantsi ba ba neng ba ruile kgomo, mme ka se sebaka, ba iphotlhere ba fetogile bogopane ba baikapari. Sa bona go setse go ipoka gore, ba ne ba ruile, mme go se na sesupo. Monna fela yo ke mo rolang hutshe mo motseng wa gaetshe ke Sebogodi, rraagwe Mmapitso. O itse mosola wa kgomo. Ga a kgatlwe ke go tlhola a di lebile ka matlho. O agile ntlo e e maphatshiphatshi ka tsona. Fa ga gagwe go gontle. O agile ntlwana ya boithusetso. Ga a ye kwa dikgatlamping tse go epiwang mebu mo go tsona. Ga a anamise malwetse. O phuntse metsi. O rekile sejanaga. Botshelo fa lelapeng la gagwe, ke jwa tlihabologo. Kwa morakeng wa gagwe o agile ntlo fela e e duleng diatla, e seng dilo tse tsa Masarwa tse re nnang mo go tsona. Kana bona ba ne ba tlatlarietsa fela ka gore e ne e le batho ba khudugo nako nngwe le nngwe. Kwa morakeng wa gagwe o phuntse metsi. Ke ena monna wa ntlha go isa ngwana wa gagwe sekolong. Madimabe ke gore o ne a nyalwa ka pele. Ruri Modimo o tla mo okeletsa gonne o itse mosola wa kgomo. E seng ba ba jang nama fa phokojwe a ka ba sadisetse, ba ba tlihabelwang serotswana kampo lebetse. Ntheye o re, fa di ka tlhotlhorega gona! Kana le kariki ele, o tswa go e adima, ga se ya gagwe. Fa a ka bo a ithata, o ka bo a rekile kariki le dipitse kgotsa meboulo. Se se mo go ena ke go hunela seatla. Baesekele e, gore e tle e nne teng jaana, ke fa dikgomo tsa ga Rre Nato di ne di mo jetse mabele. E rile a re o sala ka kgomo e nngwe, Rre Nato a mo kopa gore bogolo a tseye baesekele.'

'Morwarra, tsotlhe tse o di buileng ke nnete le boammaaruri. Wena, se se salang, baya pelo ya gago mo tisong. Dilo ke tsa gago. Motlhang monnamogolo a tikelang, o tla dira fela jaaka go dirile Rre Sebogodi.'

[Moipolai, II Leseyane]

DIPOTSO:

- 1.1.1 Ke eng se tsala ya ga Dithupe e ne e se lelela? (1)
- 1.1.2 Go ya ka wena, a go siame gore e re motsadi a na le leruo a tlhokise bana ba gagwe thuto? Tshegetsa karabo ya gago ka lebaka. (3)
- 1.1.3 Go kaiwa eng fa go twe 'mothapiwa fa a bona phiri e tla, o a tshaba, mme mong wa dinku ena o a e tlabantsha'? (2)
- 1.1.4 Naya mabaka a MABEDI a a dirang gore tsala ya ga Dithupe e tlotle Sebogodi. (2)
- 1.1.5 Go ya ka temana, ditlamorago tsa go huparela leruo fa o na le lona ke dife? (2)
- 1.1.6 A polelo e e reng, 'ke ena monna wa ntlha go isa ngwana wa gagwe sekolong' ke ntlha kgotsa kakanyo? Tshegetsa karabo ya gago ka lebaka. (3)
- 1.1.7 Go tlile jang gore rraagwe tsala ya ga Dithupe a nne le baesekele? (2)

1.2 Leba setshwantsho se se latelang, morago o arabe dipotso.

[Setswana Tota, ME Serobatse]

DIPOTSO:

- 1.2.1 Letshwao la tsela le le tlhagelelang mo setshwantshong se, le kaya eng? (1)
- 1.2.2 Go ya ka wena borre ba babedi ba, ba buisana ka ga eng? (2)
- 1.2.3 Tiro ya rre yo o ka fa letsogong la moja ke efe? (1)
- 1.2.4 Tshegetsa karabo e o e fileng mo go POTSO 1.2.3 ka lebaka. (1)
- 1.2.5 Ditlamorago tsa se se tlhagisiwang ke setshwantsho ke dife? (3)
- 1.2.6 Setshwantsho se se tsosa maikutlo afe mo go wena? Tshegetsa karabo ka lebaka. (3)
- 1.2.7 Go ya ka wena, ke eng se se tshwanetseng go dirwa ka batho ba babedi ba ba tlhagelelang mo setshwantshong? (2)
- 1.2.8 A setshwantsho se, se tshwantshitswe motshwantshi a le gaufi kgotsa a le kgakala le tse a di tshwantshang? Tshegetsa ka lebaka. (2)

PALOGOTLHE YA KAROLO YA A: 30

KAROLO YA B: TSHOSOBANYO**POTSO 2**

Buisa tema e e latelang ka kelotlhoko, mme morago o e sosobanye ka temana e e ka nnang le dintlha di le lesome ka mafoko a gago, mme bokao bo sa fetoge. Netefatsa gore o akareditse dintlhakgolo le molaetsa wa yona. Boleele e nne mafoko a a kana ka 80 – 90.

'Ngwanaka, ke a itse gore o mo dingwageng tse dintle, tse basimane ba simololang go go gadima le go go tswela pelo. Itlhokomele thata gonne tsona ditebo tse le dipuo tse tsa bona tse, di ka go tlisetsa selelo sa leruri. Fela fa o ka raelesega wa ba wa iphitlhela o leofile le motho wa teng lwa ipha philo, o tla lela o sa fetse. Ba tla tla ka ditebo tsa mefutafuta tse di borethe tse di forang. O bo o forega o ithaya o re ba a go rata, ntekwane ba go fora fela. Fa o ithwala fela, ba a sia le go go itatola. Tlhokomela morwadia motho, motho o tsiediwa ke noga ka borethe, e re a re phapha! Ya bo e lelesela e ile. Monna wa lenyalo ngwanaka o bua le bagolo pele a diragatsa, yo o diragatsang pele, ke yo tota a batlang go golola botlhoko jwa gagwe ka wena pele, fa a ka golola ga a tlhole a tla gadima. Itlhokomele ngwanaka o bo o ithute nnyaya.'

Mosetsana a reetsa a tlhabilwe ke ditlhong. A solofetsa mmaagwe gore ga a na a mo tlhabisa ditlhong ka mokgwa ope. A re o eletsa gore a tsene sekolo go fitlha fa o ka kgonang teng kgotsa kwa ena mmaagwe o ka kgonang go mo fitlhisana teng. A re tse dingwe tsotlhe di tla morago.

'Ngwanaka, ga ke rate go go kgopamisa mo maitseong le go go ruta ntwala lelefufa. Tlhokomela nnana, lelapa le, ke raya le la boKagiso, ke baagisani, fela ke kopa gore ka mekgwa yotlhe e o ka e kgonang leka go tshamekela kgakala le lona. O ikutlwetse ka tsa gago gore mmê yo o lenyatso le mesotlo jang yo. Ga a bone motho ka sepe. Ngwana wa gagwe ena o mo tshabele mo setlhareng sa mmutlwa. A tlogele go tlhola a go atla diatla jaana. O ithaya a re ke selo mang!'

[Botshelo Malepa, MSH Mothoagae]

PALOGOTLHE YA KAROLO YA B: 10

KAROLO YA C: TIRISO YA PUO**POTSO 3**

3.1 Buisa temana e e latelang, mme morago o arabe dipotso.

Mpolaeng a emelela mo godimo ga setulo a bitsa Matlakala ka monwana. Matlakala a itshela moriti o o tsididi. Mo nakong e, ba ne ba emisitse segotlo sotlhe ka maoto. Mosetsana wa rona a itlogelela e kete o ya go wa ka seperuperu, leoto lona le fofa kwa lefaufaug. E re fa e kete o tla phuagana, Mosodi a bo a setse a tsene fa gare ga dinao tsa gagwe go mo tshwara a ise a ame lefatshe.

'Matlakala, a o ke o tle kwano pele o mpherosa dibete.' Mpolaeng a bua jalo a ya kwa go bona.

Ruri fa e le gore Mosodi o buile sengwe o utlwiwe ke ene Mpolaeng a le esi. Rona re gakgamaditswe ke go utlwa modumo wa morwalo o o boima o re thu! Fa re gadima fa fatshe ke fa Mosodi a itlhotlhora le fa go ne go se na dithole mo seraleng. Ka a itse gore gaabo boi ga go lelwe, a roka molomo a bofa matsogo, a ya go nna kgakajana le batho e kete ntšwa e phintse. A swabile nko go feta molomo. Ka moo a emeng ka bonako a re gakisa ditshego. Mpolaeng le ena a se tlhole a boela mo go ena. Mapodisi le ona a itebisa gosele gonne phudufudu e e thamo telele e batwa ke melamu e sa e lebana.

'Tloga re tsamaye moretlwa wa tsela towe! Ke a bona o ntlhakatlhakanya le bosegatamarukgwana. Ke tla go ruta go tshela le batho.' A bua jalo a mo gogagoga jaaka sekatana. Ba tswela kwa ntle, lefifi la ba metsa.

[Dintelo, DS Matjila le EM Makhele]

3.1.1 Dirisa leina Matlakala mo dipolelong tse o di itlhametseng jaaka:

(a) Tlhalosi ya kopanelo. (1)

(b) Sedirwa. (1)

3.1.2 Tlhalosa gore maemedi a a thaletsweng a dirisitswe jang mo dipolelong tse di latelang:

(a) Mosetsana wa rona a itlogelela e kete o ya go wa ka seperuperu. (1)

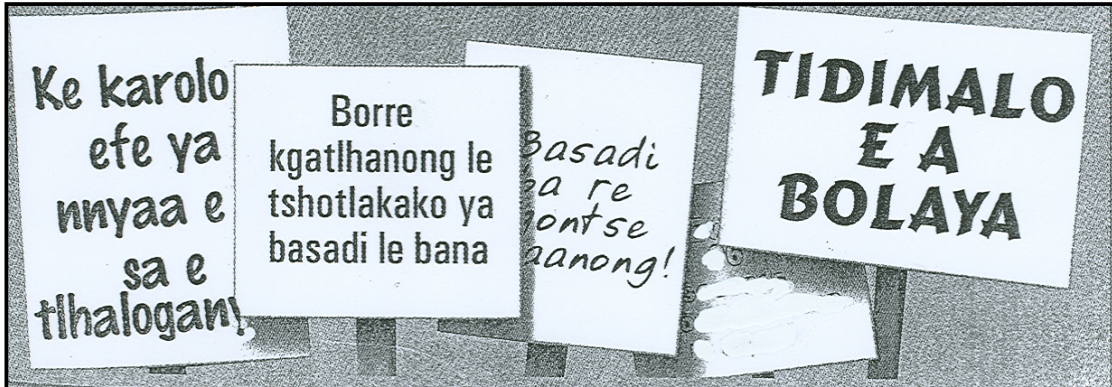
(b) Mpolaeng a bua jalo a ya kwa go bona. (1)

3.1.3 Nopola leetsi mo temaneng o bo o le dirise mo polelong e o e itlhametseng. (2)

- 3.1.4 Dirisa makgethi a a latelang mo dipolelong tse o di itlhametseng.
- (a) Sengwe. (1)
  - (b) Gosele. (1)
- 3.1.5 Nopola letlhophi mo temaneng o bo o le dirise mo polelong e o e itlhametseng. (2)
- 3.1.6 Dirisa makwalwatshwano a a latelang mo dipolelong go bontsha gore a ka nna le bokao jo bo farologaneng.
- (a) Tshela. (1)
  - (b) Nna. (1)
- 3.1.7 Dikarolopuo tse di thaletsweng di dirisitswe jang mo dipolelong tse di latelang:
- (a) Fa re gadima fa fatshe ke fa Mosodi a itlhotlhora. (1)
  - (b) Ka mo a emeng ka bonako a re gakisa ditshego. (1)
- 3.1.8 Naya leina la sekapuo se se dirisitsweng mo polelong e e latelang:
Leoto lona le fofa kwa lefaufaung. (1)
- 3.1.9 Nopola go tswa mo temaneng motlhalana o mo go ona go dirisitsweng modirisotaelo. (1)
- 3.1.10 Tlhalosa maele a a latelang jaaka a dirisitswe mo temaneng.
- (a) Go itshela moriti o o tsididi. (1)
  - (b) Go roka molomo. (1)
- 3.1.11 Tlhalosa diane tse di latelang:
- (a) Gaabo boi ga go lelwe. (1)
  - (b) Phudufudu e e thamo telele e batwa ke melamu e sa e lebana. (1)

3.2 Leba setshwantsho se se latelang, mme morago o arabe dipotso.

[Setswana Tota, ME Serobatse]

- 3.2.1 Molaetsa o o mo phousetareng ya bofelo o farologana jang le e mengwe? (1)
- 3.2.2 A o dumelana le ntlha e 'tidimalo e a bolaya'? Araba ka 'Ee', kgotsa 'Nnyaya' mme o tshegetse karabo ya gago ka lebaka. (3)
- 3.2.3 Tihalosa kgolagano e e mo magareng ga phousetara ya boraro le ya bofelo. (2)
- 3.2.4 Phuousetara ya bobedi e e reng 'borre kgatthanong le tshotlo ya basadi le bana' e sekametse mo letlhakoreng le le lengwe. Dumela kgotsa o ganetse se, mme o tshegetse karabo ka lebaka. (3)
- 3.2.5 Go ya ka wena, basadi le bana ba ba sotliwang mo diphousetareng tse di fa godimo ba tshwanetse go dira eng? (1)

PALOGOTLHE YA KAROLO YA C: 30

PALOGOTLHE: 70